

Qloballaşma və insan haqları

Qloballaşma prosesi, insanların öz hüquqlarına daha çox mülkiyyəti kimi baxması və onları tələb etməkdən çox qorumağa can atması, sivilizasiyalararası dialoq və fikir ayrılıqları, vətəndaş cəmiyyəti və dözümlülük məfhumlarının funksional meyarlara çevrilməsi insan hüquqları sahəsində təsir göstərmişdir. "Vətəndaş cəmiyyəti" anlayışının fəlsəfi və tarixi əsasları nisbətən yaxın dövrlərə təsadüf edir. Avropada (xüsusən Qərbi Avropada) ictimai şəkildə yaşamanın necə mümkün olduğunu aydınlaşdırma istiqamətli analitik bir vasitə olaraq ortaya çıxan vətəndaş cəmiyyəti məfumu, müxtəlif mərhələlərdən keçərək, özünün müasir anlamına çatmışdır.

Ə.Abbasov yazır: "Müasir dövərə xitabən vətəndaş cəmiyyətinə belə bir tərif vermək olar: azad fərdlərə və onların arasında könnüllü formalaşan birliklərə istinad edən, dövlətlə münasibətdə muxtariyyəti olan, dövlət və özəl sfera arasında duran, üfqi və qeyri-formal münasibətlərin xarakterik olduğu, insana öz azadlığını və mənafeyini həyata keçirmək imkanının yaradılmasını öz məqsədi sayan mütəşəkkil bir ictimai instituta vətəndaş cəmiyyəti deyilir. Azad fərdin haqq və mənafehlərinin üstün tutulması vətəndaş cəmiyyəti üçün səciyyəvi olan fundamental subyekt və qurucu unsurdur. Bu baxımdan, demokratiya və hüquqi dövlət vətəndaş cəmiyyəti üçün həm ehtiyac, həm də zəruri şərt olan anlayışlardandır. İnsan hüquqları nöqtəy-nəzərindən vətəndaş cəmiyyətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, insan ən üstün dəyər sayılır, onun hüquq və azadlıqlarının, təhlükəsizliyinin təmin olunması dövlətin əsas vəzifəsinə çevrilir.

Fərdi azadlıqlar insan hüquqları ilə sıx əlaqədə olmaqla yanaşı, vətəndaş cəmiyyətində yeni bir mənə ifadə edir, ləyaqət və şərafət prinsipləri ilə birlikdə cəmiyyətdə daxili təşkilatlanmanın əsas meyarları rolunu oynayır. Vətəndaş cəmiyyəti bu cəmiyyət çərçivəsində fərdin və onun hüquqlarının müdafiəsini, insana hörmət edilməsini, şərəf və ləyaqətin qorunmasını tələb edir. Əvvəlki dövrlərlə müqayisə etsək görərik ki, keçmişdə insan azadlıqları üçün fərd - dövlət arasındakı mübarizə vətəndaş cəmiyyətinin bilavasitə daxili (məxsusi) dinamikasına aid olmamışdır. Müasir dövrdə isə insan hüquqlarının təmin edilməsi və müdafiəsi naminə ən fəal və davamlı mübarizəni aparən qeyri-hökumət təşkilatları məhz vətəndaş cəmiyyətinə məxsus olaraq fəaliyyət göstərirlər".

İnsan hüquq və azadlıqları vətəndaş cəmiyyətində əsasən fərdiyyətçilik müstəvisində özünü ifadə edir. Bu vətəndaş cəmiyyəti

çərçivəsində fərdin sərbəst olmasından irəli gəlir. Vətəndaş cəmiyyəti öz sərhədləri hüdudlarında həm fərqli, həm də nisbi səciyyəyə daşıyan prinsipləri müdafiə edir. Bu səbəbdən də, onun hüdudları daxilində heç kimin şəxsi, qrup və ya icma mənafeyi digərlərininkindən yüksək tutulmur. Vətəndaş cəmiyyətində fərdiyyətçilik bəsit, mexaniki və sabit hal kimi qəbul edilməməli, həmçinin fərdin hiss və ehtiraslarının sərbəstliyi ümumi və ictimai anlayışları inkar etməməlidir. Hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi bütün məhdudiyetlərin, ümumi hüquq və səlahiyyətlərin ləğv olunmasını nəzərdə tutmur. Hüquq və azadlıqların təmin olunması üçün zəruri norma və qaydalar, balanslaşdırılmış münasibət, mədəni cəmiyyət həyatının rəşadətli atributları vətəndaş cəmiyyətində gözlənilir. Yalnız belə bir şəraitdə, insanın həqiqi azadlığının təmin olunması mümkündür. Bunun üçün həmçinin vətəndaş cəmiyyəti daxilində müxtəlif mənafehlər və haqlar arasında balanslaşdırılmanı təmin edəcək tolerantlıq prinsipinin funksional rolu da vacibdir. Lokka görə, dözümlülüyn nümayiş etdirilməsi bir insanın digəri tərəfindən başa düşülməsi kontekstində müxtəlif narahatlıqları aradan qaldıra bilər. Söz, ifadə, fikir, mətbuat dini azadlıqların təmin olunmasına demokratik vətəndaş cəmiyyətində tolerantlıq ideyasının reallaşması ilə nail olunur. Cəmiyyətdə dözümlülük yoxdursa, fərqli düşüncəyə, fikir və etiqada malik fərdlərin çoxluğa qarşı müqavimət göstərməsi çox çətin və hətta, demək olar ki, mümkün olmur. Göründüyü kimi, tolerantlıq vətəndaş cəmiyyəti üçün vacib bir element olaraq böyük əhəmiyyət daşıyır. Tolerantlığı sosial-mədəni fərqlərə və ictimai münasibət tipi kimi, digər fikir, etiqad və davranış formalarına dözümlülük kimi, sivilizasiyalılığın fundamental əlamətinin, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar.

Ə.Abbasovun fikrincə, Avropada tolerantlıq prinsipi XVI-XVIII əsrlərdən başlayaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Dözümlülük hər bir cəmiyyətdə, ilk olaraq, ən qabarıq şəkildə etno-mədəni fərqlərə, milli səciyyəyə, dinə münasibətdə meydana çıxmışdır. Müxtəlif etnik birliklərin, mədəni arealların, dinlərin mövcud olduğu dünyada və bu dinlərə etiqad edən, özünəməxsus mədəni irsə bağlı insanların eyni cəmiyyətdə mövcudluğunun əsas şərti dözümlülükdür.

Dözümlülük ideyasının ən geniş şəkildə araşdırılardan biri olan C.Lokk "Dözümlülüyə dair oçerklər" və "Dözümlülük haqqında məktublər" kimi əsərlərində tolerantlığı geniş şəkildə şərh etmişdir. Dözümlülük barədə yazan tanınmış fransız filosofu F.Volter "Dini dözümlülük haqqında traktatda" kilse fanatizmini və dözümsüzlüyü kəskin surətdə tənqid etmişdir. Həm C.Lokkun, həm də və

F.Volterin baxışları vətəndaşların təbii hüquqlarının müdafiəsi kontekstində tolerantlığın dünya mədəniyyətində öz yerini tutmasına dəlalət etmiş demokratik təcübənin toplanılmasına əlverişli zəmin yaratmışdır. Tolerantlıq ideyası ictimai praktikada zəruri olan və konstitusiyada təsbit edilmiş hüquq və azadlıqların müdafiəsi baxımından çox önəmli rola malikdir. Belə ki, tolerantlıq insanların söz və dini etiqad azadlığının təmin olunması üçün əsas şərtlərdən biri kimi də təcübüm edə bilirlər.

İ.İsgəndərova yazır: "Dünya dövlətlərinin praktikası göstərir ki, ümumbəşəri dəyərlərə heç də bütün ölkələr tərəfindən eyni cür yanaşılmır. Dünya birliyinə daxil olan, özü də iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bəzi ölkələr dünyanın məhz onun diqtəsi ilə gedişi iddiasına üstünlük verir, demokratiyanı özünün yetirməsi kimi başqa dövlətlərə də eksport etməyə çalışır. Bir sıra məqamlarda işğalçı ölkələrə (məsələn, Ermənistan) sanki haqq qazandırılır, müəyyən mənada onlara iqtisadi yardımların göstərilməsi əsassız olaraq davam etdirilir. Bu nəinki ümumbəşəri dəyərlərdə daban-daban ziddir, eyni zamanda da terrorçuluğun, vandallığın və faşizmin dəstəklənməsinə bərabərdir. Bu, sözün əsl mənasında qeyri-əxlaqlılıqdır.

Məsələn, tolerantlığa və multikulturalizmə özünün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıran, bu sahədə dünya dövlətləri üçün həqiqi nümunəyə çevrilən Azərbaycan Respublikasının humanist və demokratik addımları Avropanın və Qərbin bəzi siyasətəbaz dairələri tərəfindən birmənalı qarşılınmır. Böyük enerji ehtiyatlarına malik olan Azərbaycanın intensiv iqtisadi inkişaf strategiyası, görünür, onun tərəqqisini istəməyən ermənipərəst qüvvələri qane etmir və təəssüf doğuran cəhətə ondan ibarətdir ki, Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərin heç də hamısı ölkəmizin aşkar həqiqətlərini görmək istəmərlər. Əks təqdirdə, işğalçı Ermənistanın və onun xaricdəki lobbisinin yalanları "ayaq tutub yeriməz".

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan dövləti özünün demokratik xarici siyasətini yenə də uğurla davam etdirir, dünyada sülhə və əmin-amanlığa xidmət edən global çağırışlarla çıxış edir. Ölkəmizin xarici siyasəti Yaxın və Orta Şərq regionu ilə yanaşı, Qərbin də bir sıra region ölkələrində müsbət qarşılınır və bizə dəstək verənlər də tapılır.

İndiki mərhələdə mədəni dəyərlərin mühüm tərkib hissəsini təşkil edən milli-mədəni dəyərlərə qayıdış, cəmiyyət üzvlərinin hərəkət və davranışında azadlığın inkişafına müsbət təsir göstərir. Belə ki, milli-mədəni dəyərlər ümumbəşəri dəyərlərin, o cümlədən, insan hüquq və azadlıqlarının tam dolğunluğu ilə dərk edilməsini stimullaşdırır. Məlumdur ki, bu prosesə və onun uğurlu gedişinə əx-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

laq normaları da öz lazımı töfhəsini verir".

Qloballaşma dönməində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsindən danışarkən qeyd olunur ki, müasir bazar iqtisadiyyatının və ictimai həyatın bütün sahələrində qararlaşmaqda olan bazar münasibətlərinin bu prosesə göstərdiyi təsirdən yən keçmək doğru olmazdı. Əvvəlcədən deyək ki, bu təsir çox güclü, genişmiqyaslı xarakter daşıyır və həm də birmənalı olmayıb, müxtəlif istiqamətlidir. Ölkəmizdə qararlaşmaqda olan bazar iqtisadiyyatı uzun müddət ərzində hökmranlıq edən dövlət mülkiyyətinin və ictimai mülkiyyətin inhisarına son qoydu. İqtisadi islahatlar nəticəsində xüsusi mülkiyyətin cəmiyyətə həyatında rolu və çəkisi artmaqdadır. Ən əsası isə budur ki, bazar iqtisadiyyatı cəmiyyətdə çoxlu bərabərhuquqlu mülkiyyət formalarının olmasına, onların sərbəst bəhsləşməsinə real şərait yaradır. Bu hal şəxsiyyətin bir mülkiyyətçi kimi çoxtərəfli inkişafına geniş imkanlar açır. Belə ki, o, özünün qabiliyyət və arzusuna uyğun mülkiyyət formasında fəaliyyət göstərə bilər.

Bu mənada hazırda ölkəmizdə azad sahibkarlığın inkişafına şərait yaratmaq yolunda həyata keçirilən tədbirlər çox mühümdür. Bu cür şərait şəxsiyyətin iqtisadi müstəqilliyini və təsərrüfat təşəbbüsünü yüksəldir. Digər tərəfdən, sərbəst rəqabətdə davam gətirmək tələbatı onu müasir standartlara cavab verən yüksək

keyfiyyətli məhsul hazırlamağa sövq edir. Bununla yanaşı, bazar iqtisadiyyatı şəxsiyyətin inkişafına həm də müəyyən qədər neqativ, pozucu təsir göstərir. Belə ki, sərt bazar qanunlarının diktəsi altında şəxsiyyət bəzən hansı yolla olursa-olsun mülkiyyətə sahib olmağa, çoxlu qazanc əldə etməyə çalışır. Bu yolda çox vaxt heç bir qanuna, ədalətə və əxlaq normalarına məhəl qoyulmur. Nəticədə şəxsiyyətin varlanması labüddən onun mədəni kasadlaşması, bir çox mədəni dəyərlərin itirilməsi ilə müşayiət olunur. Bazar qanunlarının fəaliyyəti bəzən şəxsiyyətin mədəniyyətinə ikiüzlülük gətirir, onda psixiki pozuntular və nevroz vəziyyəti yaradır. Bir sözlə, bazar münasibətlərinin mövcudluğu yeni tipli şəxsiyyəti-bazar xarakterli insanı formalaşdırır ki, belə şəxsiyyət üçün təkə əşyalar deyil, onun özü də, enerjisi, biliyi, rəy və hissləri, hətta gülümsəməyi də əlverişli sövdələşmə obyektinə çevrilir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, bazar münasibətləri ilə bağlı dəyərlər şəxsiyyətin formalaşmasına mənfii istiqamətdə də təsir göstərir. Buna görə də bazar fundamentalizminə uymamaq, ölkənin həyatında, birinci növbədə isə iqtisadiyyatda dövlətin sosial tənzimləyici rolunu gücləndirmək zəruridir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru